

Kultura przeworska

Procesy przemian i kontakty zewnętrzne

Przeworsk Culture
Transformation processes
and external contacts

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Kultura przeworska

Procesy przemian
i kontakty zewnętrzne

Przeworsk Culture

Transformation processes
and external contacts

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Kultura przeworska

Procesy przemian i kontakty zewnętrzne

Przeworsk Culture

Transformation processes
and external contacts

pod redakcją:

Karoliny **Kot-Legieć**

Andrzeja **Michałowskiego**

Marka **Oleźdzkiego**

Magdaleny **Piotrowskiej**

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2019

Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne
Przeworsk Culture. Transformation processes and external contacts

REDAKCJA

Karolina Kot-Legieć — Uniwersytet Łódzki, Instytut Archeologii, Katedra Prahistorii, ul. G. Narutowicza 65, 90–131 Łódź

Andrzej Michałowski — Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Collegium Historicum, Wydział Archeologii, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61–614 Poznań

Marek Olędzki — Uniwersytet Łódzki, Instytut Archeologii, ul. G. Narutowicza 65, 90–131 Łódź

Magdalena Piotrowska — Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Collegium Historicum, Wydział Archeologii, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61–614 Poznań

RECENZENCI

Tadeusz Grabarczyk, Maciej Kaczmarek

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Jolanta Dybała

TŁUMACZENIA

Artykuły, abstrakty, słowa kluczowe — autorzy

Teksty na okładkę i tytuły rozdziałów — Adrianna Szczerba

KOREKTA JĘZYKOWA TEKSTÓW ANGIELSKICH

Grażyna Piątkowska

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT LAYOUTU I OKŁADKI, SKŁAD KOMPUTEROWY

Joanna Apanowicz

ZDJĘCIA WYKORZYSTANE NA OKŁADCE

Antropomorficzne ataszki z kotła brązowego typu E 14

Autor zdjęcia — Jaroslav Onyshchuk

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Authors, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

W.09346.19.0.K

Ark. wyd. 30, ark. druk. 73,5

ISBN 978-83-8142-755-5;

e-ISBN 978-83-8142-756-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Od Redakcji	9
ANDRZEJ MICHAŁOWSKI — Tadeusz Makiewicz (1945–2019) badacz kultury przeworskiej	11
 I. Tradycja badań / Tradition in the research	
ANDRZEJ MICHAŁOWSKI, KAROLINA KOT-LEGIEĆ — Historia badań nad kulturą przeworską do roku 1981 / History of research on Przeworsk culture until 1981	21
KAROLINA KOT-LEGIEĆ, ANDRZEJ MICHAŁOWSKI — Historia badań nad kulturą przeworską po 1981 roku / History of research on Przeworsk culture after 1981	39
 II. Problemy młodszego okresu przedrzymskiego w strefie kultury przeworskiej	
/ The issues of the younger pre-Roman period in the Przeworsk culture zone	
MAŁGORZATA BYRSKA-FUDALI — Chronologia i typologia najstarszych zapinek z terenu kultury przeworskiej jako przyczynek do datowania jej powstania / The chronology and typology of the oldest fibulae from the Przeworsk culture, a contribution to dating of the beginnings of this culture	55
ADAM KĘDZIERSKI, MAREK OLĘDZKI, LESZEK ZIĄBKĄ — Nowe znalezisko monety typu Janków we wsi Jastrzębniki, gm. Blizanów, woj. wielkopolskie / New find of the Janków type coin from Jastrzębniki, Blizanów commune, Wielkopolska region	73
JOANNA EWA MARKIEWICZ — Cultural change in economy, economic change in culture: the case of the younger Pre-Roman Iron Age Oder River area / Przemiany kulturowe w gospodarce, przemiany gospodarcze w kulturze: młodszy okres przedrzymski w dorzeczu Odry	79
WOJCIECH RUTKOWSKI — Wesółki i Oblin – próba rekonstrukcji drużyny wojowników kultury przeworskiej / Wesółki and Oblin – an attempt to reconstruct a warrior team from the Przeworsk culture	89
 III. Badania nad kulturą przeworską okresu rzymskiego	
/ Research on the Przeworsk culture in the Roman period	
KATARZYNA BADOWSKA — Moda w środkowo- i północnoeuropejskim <i>Barbaricum</i> . Przyczynek do badań nad rekonstrukcją stroju / Fashion in central and north European <i>Barbaricum</i> . A contribution to research on the reconstruction of the costume	103
KAMILA LOJTEK — Zespoły osadnicze kultury przeworskiej w okresach przedrzymskim i rzymskim. Wiktorów, Wólka Łasiecka, Wólka Domanowska / Settlement complexes of Przeworsk culture from pre-Roman and Roman periods. Wiktorów, Wólka Łasiecka, Wólka Domanowska	123
MAREK OLĘDZKI — Niektóre problemy chronologii relatywnej kultury przeworskiej oraz propozycja wydzielenia na jej gruncie nowej jednostki taksonomicznej skupiającej groby z bronią – podgrupa 4a / Some issues in the relative chronology of the Przeworsk culture and a proposal for the creation of a new taxonomic unit comprising burials with weapons – subgroup 4a	133
SZYMON ORZECZOWSKI — Hutnictwo żelaza na ziemiach polskich w starożytności poza obszarem wyspecjalizowanych centrów – ekstensywny nurt produkcji / Iron smelting in the Polish lands in the antiquity outside the area of specialized centers – extensive production trend	157

MAGDALENA PIOTROWSKA — Zaczepnąć wody. Sposoby użytkowania studni w pradziejach na przykładzie znalezisk związanych z kulturą przeworską / Drawing water. The uses of water wells in Prehistory on the example of finds related to the Przeworsk culture	179
WOJCIECH RUTKOWSKI — Rekonstrukcja wariantu fibuli kapturkowej typu A41 wykonanego z żelaza / Reconstruction of the iron variant of the hood-shaped fibula A41 type	201
LUBOMIRA TYSZLER — Problematyka chronologii grobów wojowników z ceramiką <i>terra sigillata</i> z obszaru dorzecza Bzury. Grupy 4a, 5 i 6 grobów z bronią / The issue of chronology of graves with the <i>terra sigillata</i> pottery from the Bzura River basin. The groups 4a, 5 and 6 of graves with weapons	209

IV. Kontakty interregionalne społeczności kultury przeworskiej

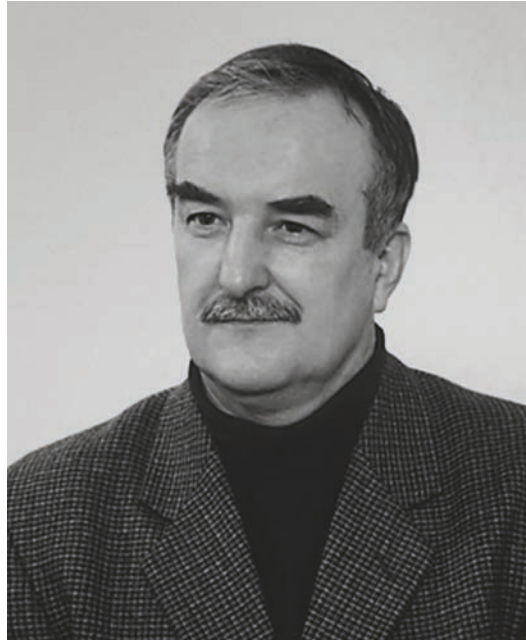
/ Interregional contacts of the Przeworsk culture societies

MIROSLAW CIESIELSKI — Obce elementy kulturowe z Wielkopolski wschodniej we wczesnych fazach kultury przeworskiej / Fremde Kulturelemente im östlichen Großpolen in der Frühphase der Przeworsk-Kultur	231
EDUARD DROBERJAR — Wpływy kultury przeworskiej w Czechach i na Morawach od okresu późnolateńskiego po wczesną fazę okresu wędrówek ludów / The Przeworsk culture influence from the late Latène to the beginning of the migration period of Bohemia and Moravia	251
ROBERT IVÁN, LINDA KOVÁCSOVÁ, JÁN RAJTÁR — Das germanische Brandgräberfeld in Sekule und seine Bindungen zur Przeworsk-Kultur / Germanic cremation cemetery in Sekule and its relations to the Przeworsk culture	291
BARTOSZ KONTNY — Cultural influence or migrations? The Przeworsk culture model of military equipment in the European <i>Barbaricum</i> in the Roman Period / Wpływ kulturowy czy migracje? Przeworski model uzbrojenia w <i>Barbaricum</i> europejskim okresie wpływów rzymskich	327
JAROSLAV ONYSHCHUK — Kariv I – nowo odkryte cmentarzysko z okresu wczesnorzymskiego na Zachodnim Pobużu. Wstępna analiza kulturowo-historyczna / The new burial ground of the early Roman times of Kariv-I in the Western Pobuzhya (attempt of cultural-historical interpretation)	359
ESZTER SOÓS — Wheel-thrown stamped ware from settlements of the Przeworsk culture in the territory of Hungary. A re-evaluation of the 'Bereg culture' / Gestempelte Drehscheibenkeramik aus Siedlungen der Przeworsk-Kultur in Ungarn. Eine Neubewertung der „Bereg-Kultur“	377
JAROSLAV JIŘÍK, JOAN PINAR GIL — Late Przeworsk and post-Przeworsk, Elbian and Danubian. Vandals, Suebi and the dissemination of Central European elements of material culture in the Western provinces / Pozdně przeworský a post-przeworský horizont, polabské a podunajské nálezy. Vandalové, Svébové a rozšíření středoevropských prvků materiální kultury v Západních Provinciích	405

V. Nowe materiały i ich interpretacje

/ New materials and their interpretations

ARTUR BŁĄŻEJEWSKI — Groby z okresu rzymskiego ze stan. 29 we Wrocławiu-Zakrzowie / The Graves from Roman Period on the site 29 at Wrocław-Zakrzów	493
MARCIN BOHR — Kultura przeworska w Kotlinie Sandomierskiej w świetle nowszych badań / Die Przeworsk Kultur in Sandomierz Kessel im Lichte der neueren Forschungen	509
JAN SCHUSTER — Pierwszy typ długich domów na obszarze kultury przeworskiej – typ Konotopa / Der erste Langhaustyp im Gebiet der Przeworsk-Kultur – der Typ Konotopa	533
MAREK OLĘDZKI, LUBOMIRA TYSZLER — Miecze typu VII według M. Biborskiego na obszarze kultury przeworskiej. Zagadnienie typologii i chronologii w świetle nowych znalezisk / Swords of type VII according to M. Biborski in the area of the Przeworsk culture. The problems of typology and chronology in the light of new finds	551
EMILIA SMÓŁKA-ANTKOWIAK, ŁUKASZ CIESIELSKI — Uwagi na temat dyspersji ostróg w przestrzeni cmentarzysk kultury przeworskiej / Remarks on the distribution of spurs in Przeworsk culture cemeteries	569

W trakcie przygotowywania niniejszej książki do druku poruszyła nas niezwykle smutna i przykra wiadomość. Odszedł bowiem od nas prof. zw. dr hab. Tadeusz Makiewicz, jeden z najwybitniejszych badaczy problematyki dotyczącej kultury przeworskiej, najściślej związany ze środowiskiem archeologów łódzkich i poznańskich. By oddać Mu hołd należy Ludziom tej miary, tom nasz dedykujemy Jego pamięci.

Fenomen kultury przeworskiej, która od II wieku p.n.e. po wiek V, a miejscami nawet VI n.e. zdominowała znaczące połacie środkowej Europy, w tym południowe i centralne obszary ziem dzisiejszej Polski, nadal fascynuje badaczy. Pomimo iż literatura poświęcona temu zjawisku kulturowemu jest przeogromna i praktycznie dotyka niemal wszystkich aspektów jej rozwoju, wciąż pojawiają się nowe problemy wzbogacające naszą wiedzę o społecznościach kształtujących to ugrupowanie. Nowe źródła i nowe metody ich opracowywania pozwalają na budowanie coraz to pełniejszych teorii, przybliżających nam twórców kultury przeworskiej. Dostrzegamy ich w coraz bardziej plastyczny sposób, tak w aspektach życia codziennego, jak również w sytuacjach nadzwyczajnych, wynikających z dziedziczonej tradycji, wierzeń i obyczajów. W aspekcie jednostkowym oraz dotyczącym zbiorowości plemiennej, jak również w relacji z ludami, które ją otaczały. Musimy bowiem pamiętać, iż społeczności kultury przeworskiej nie rozwijały się w jakiejś izolacji. Wręcz przeciwnie – wchodziły w przeróżne interakcje ze światem zewnętrznym, będąc częścią i wypadkową ówczesnych realiów politycznych, światopoglądów, mód oraz wszelkich innych aspektów, jakie kształtowały obraz cywilizacyjny tych kilku epok, na które przypadają ich dzieje. Wszak w grę tu wchodzi okres lateński, rzymski i wędrowek ludów.

Praca podzielona została na pięć części, które, jak mamy nadzieję, w sposób spójny nakreślą całościowy kształt podejmowanych aktualnie badań nad dziejami populacji wchodzących w skład tytułowego ugrupowania. Aby lepiej zrozumieć specyfikę prezentowanych studiów, w pierwszej części dajemy dwuczęściowy zarys TRADYCJI BADAWCZYCH prowadzonych nad fenomenem kultury przeworskiej. Ich cezurą wewnętrzną staje się opublikowanie V tomu *Prahistorii Ziemi Polskiej*, które w 1981 roku zainicjowało nowoczesne postrzeganie dziejów jej społeczności. Dalsze rozważania prowadzone w toku książki opierają się o podstawowe momenty rozwoju owych wspólnot. Tematy ujęte w części drugą PROBLEMY MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO W STREFIE KULTURY PRZEWORSKIEJ i trzecią BADANIA NAD KULTURĄ PRZEWORSKĄ OKRESU RZYMSKIEGO grupują teksty prezentujące wypowiedzi odnoszące się do przekształceń cywilizacyjnych europejskiego *Barbaricum*, w pierw związanych z dominacją w tejże strefie plemion celtyckich, a następnie oddziaływań płynących głównie z prowincji Imperium Rzymskiego. Z kolei prace zamieszczone w części czwartej KONTAKTY INTERREGIONALNE SPOŁECZNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ stanowią przyczynek dla pełniejszego zrozumienia przemian zachodzących w efekcie kontaktów społeczności kultury przeworskiej z ościennymi względem niej populacjami i grupami kulturowymi. Mając na uwadze, iż wszelkie nowe koncepcje wymagają wprowadzenia ich w obieg naukowy, by mogły być poddane krytycznej dyskusji, ostatnia część książki, zatytułowana NOWE MATERIAŁY I ICH INTERPRETACJE, poświęcona została prezentacji

najnowszych dokonań tak źródłowych, jak również interpretacyjnych prowadzonych aktualnie dla problematyki związanej z poznaniem kultury przeworskiej. Wymieniona część wzbogaca tym samym zasoby aktualnej wiedzy dotyczącej tytułowego ugrupowania i buduje podstawy pod kreowanie nowych koncepcji badawczych i interpretacyjnych, dziś niekiedy dopiero nieśmiało rysujących się na horyzoncie.

Wśród autorów prezentowanej monografii odnajdujemy zarówno badaczy doświadczonych, z dużym dorobkiem, jak i badaczy młodych, którzy starają się zazwyczaj podążać śladami swoich nauczycieli i mistrzów, wykazując ponadto indywidualizm i własną pomysłowość, przez co wnoszą niejednokrotnie nowatorskie i ożywcze prądy w poznanie analizowanej problematyki. Obecna w treści książki owa swoista sztafeta pokoleń nakierowana jest zatem na postęp i rozwój wiedzy. Nawiązuje się w niej swoisty dialog międzypokoleniowy, który stanowi naszym zdaniem niezwykle cenną wartość dodaną tejże publikacji.

Na koniec pragniemy serdecznie podziękować wszystkim tym, którzy przyczynili się do powstania niniejszej monografii, a bez których wsparcia tak intelektualnego, organizacyjnego, jak i finansowego, nie miałyby ona szansy ujżenia światła dziennego. Można powiedzieć, że w ten właśnie sposób dokładamy wspólnie jeszcze jedną drobną cegiełkę do budowy wielkiego gmachu owej biblioteki skupiającej pozycje poświęcone kulturze przeworskiej.

Tadeusz Makiewicz (1945–2019) badacz kultury przeworskiej

15 lutego 2019 roku, w trakcie przygotowywania niniejszego tomu do druku, odszedł od nas prof. zw. dr hab. Tadeusz Makiewicz. Wybitny archeolog, jeden z najlepszych znawców problematyki związanej z rozwojem społeczności kultury przeworskiej.

Początki zainteresowań Tadeusza Makiewicza kulturą przeworską sięgają czasów Jego studiów w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, które rozpoczął w roku 1963. Od pierwszego roku związał się z ekspedycją wykopaliskową prof. Konrada Jażdżewskiego, który prowadził wówczas badania na cmentarzysku i osadzie kultury przeworskiej w Przywozie. Innym stanowiskiem kultury przeworskiej, które Tadeusz Makiewicz miał okazję dobrze poznać w terenie podczas swych studiów, była osada tegoż ugrupowania w Skrzydłowie, badana przez mgr Teresę Łaszczewską z Muzeum Archeologicznego w Łodzi.

Fot. 1. Warta koło Przywozu. Wizja lokalna stanowiska w dniu 1 października 2003 roku. Fot. T. Makiewicz.

Jednak to Przywóz, z kurhanami książęcymi i niezwykle bogatą w znaleziska osadą, ukształtował na stałe, jak Profesor sam to po latach wielokrotnie podkreślał, Jego zainteresowania problematyką kultury przeworskiej. Badaniom wykopaliskowym na tym stanowisku był On wierny (Makiewicz 1969), jednak na seminarium magisterskim prof. dr hab. Konrada Jażdżewskiego realizował temat *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej koło Łodzi* (Makiewicz 1968). Wynikało to z faktu, iż prace w Przywozie nie były wówczas jeszcze zakończone i trwały dalej, już po ukończeniu studiów przez Tadeusza Makiewicza. Stał się zatem Przywóz niespełnioną miłością badawczą, do której u schyłku swej kariery naukowej zamierzał powrócić (Fot. 1), niestety z przyczyn zdrowotnych nie zostało Mu już to dane. Biała okazała się być dla Niego niezwykle cennym warsztatem i inspiracją do dalszych badań nad społeczeństwami kultury przeworskiej. Rejestrowane w przestrzeni tejże nekropolii groby charakteryzowały się bogatym wyposażeniem o chronologii obejmującej późny okres rzymski, z materiałami łączonymi już z okresem wędrówek ludów. Niewątpliwie była ona jednym z ważniejszych cmentarzysk kultury przeworskiej badanych w okresie międzywojennym. Niestety, dokumentacja naukowa z prowadzonych tam prac wykopaliskowych zaginęła. Spowodowało to, że ówczesny magistrant nie mógł podjąć w swej rozprawie pełnej analizy tejże nekropolii. W opracowywanym przezeń materiale pojawiły się liczne aspekty, które to podejmował chętnie już w trakcie swej dalszej kariery zawodowej. Z pewnością jednym z nich było wyjątkowe i unikatowe w skali europejskiego *Barbaricum* znalezisko wazy bogato zdobionej motywami figuralnymi i geometrycznymi, tworzącymi skomplikowane fryzy. Docenieniem wartości naukowej tejże pracy magisterskiej stało się opublikowanie jej drukiem w „Pracach i Materiałach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” (Makiewicz 1970).

Po ukończeniu studiów, z dniem 1 sierpnia 1968 roku, objął Tadeusz Makiewicz swe pierwsze stanowisko na drodze kariery zawodowej w Dziale Archeologicznym Muzeum Okręgowego w Toruniu. Prowadził w tejże placówce badania wykopaliskowe cmentarzyska w Podwiesku. Ów krótki romans z kulturą oksywską zakończył się z dniem 28 lutego 1969 roku. Od 1 kwietnia tegoż roku podjął bowiem nowe obowiązki, zatrudniając się w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PP Pracowni Konserwacji Zabytków, Oddział w Poznaniu. Prowadził dla nich prace wykopaliskowe na terenie Zbiornika Wodnego „Pakość”, które stały się kamieniem milowym dla Jego przyszłej kariery naukowej. Powrócił tym samym na łono kultury przeworskiej, badając osady tegoż ugrupowania mające zostać zalane przez piętrzone właśnie Jezioro Pakoskie. Wykopaliska te, jak się to szybko okazało, wniosły niezwykle istotną pulę materiałów do wiedzy o rozwoju społeczności okresu przedrzymskiego z pogranicza Kujaw i Wielkopolski. Szczególnie istotnym okazało się być tutaj stanowisko II w Janikowie, pow. inowrocławski. Na tutejszej osadzie kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego Tadeusz Makiewicz uchwycił relikty budynku z glinianym klepiskiem, który zinterpretowany został przezeń jako pozostałości obiektu o charakterze świątynnym (Makiewicz 1971). Był to wówczas pierwszy znany tego typu obiekt na terenie środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. Poza nim, w przestrzeni badanego osiedla udało się Tadeuszowi Makiewiczowi zarejestrować wytwórnię żaren rotacyjnych, w obrębie której obecne były ułamki ceramiki celtyckiej wykonanej przy użyciu koła garncarskiego. Znaleziska z Janikowa pozwoliły na podjęcie na nowo dyskusji nad problemem osadnictwa celtyckiego ostatnich stuleci przed naszą erą w strefie

Fot. 2. Tadeusz Makiewicz w trakcie pierwszego sezonu badań wykopaliskowych osady kultury łużyckiej i przeworskiej na stan. 3 w Gniewowie, lipiec 1976 roku. Fot. M. Ciesielski.

Fot. 3. Tadeusz Makiewicz z uczestnikami konferencji *Nadodrze w starożytności*, Grabice, 23–30 czerwca 2004 roku. Od lewej stoją: Tadeusz Makiewicz, Magdalena Mączyńska, Jan Schuster, Henryk Machajewski, Andrzej Michałowski. Fot. D. Żychliński.

kujawskiej. Poza wzmiankowanym stanowiskiem, Tadeusz Makiewicz prowadził także badania ratownicze osad kultury przeworskiej w Dobieszowicach, stan. 1 i w Strzelcach, stan. 2. Prace na tych trzech stanowiskach stały się podstawą dla realizacji monograficznego opracowania dokonanych przezeń odkryć, podjętych w ramach rozprawy doktorskiej *Osadnictwo kultury przeworskiej w rejonie Jeziora Pokoskiego* (Makiewicz 1975a). Promotorem dysertacji został prof. dr hab. Lech Leciejewicz. Obrona odbyła się w czerwcu 1976 roku w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.

30 października 1973 roku Tadeusz Makiewicz zrezygnował z pracy w PP PKZ Oddział w Poznaniu, gdy zatrudniony został w Dziale okresu rzymskiego poznańskiego Muzeum Archeologicznego. Rezultatem działalności w tej instytucji było przede wszystkim opracowanie i opublikowanie materiałów z cmentarzyska kultury przeworskiej w Tucznie, pow. Inowrocław (Makiewicz 1975b). Cmentarzysko to nigdy nie było systematycznie badane, zachowały się zeń jednak liczne i ważne materiały, wykorzystywane ułamkowo w licznych pozycjach syntetycznych. W 1974 roku Tadeusz Makiewicz otrzymał propozycję pracy w ówczesnej Katedrze Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie został zatrudniony z dniem 1 października 1974 roku. Od tego momentu Jego kariera akademicka nierozzerwalnie związana jest ze studiami nad rozwojem kultury przeworskiej w strefie wielkopolskiej. Swoją działalność terenową koncentrował w południowej strefie tego regionu. Uczestnicząc w pracach ratowniczych prowadzonych na terenie Zbiornika Wodnego „Wonieść”, na stanowisku 3 w Gniewowie, pow. kościański (Fot. 2), rozpoznał wykopaliskowo osady kultury pomorskiej i przeworskiej (Makiewicz 1977). Wyniki badań tej osady opracowane zostały w trzech pracach magisterskich realizowanych na seminarium prof. Jana Żaka (Borawska 1978; Ciesielski 1980; Karaśkiewicz 1980). W latach 1978–1980 Tadeusz Makiewicz prowadził badania wykopaliskowe cmentarzyska kultury przeworskiej w Bieżynie, pow. kościański. Wyjątkowość tej nekropolii na tle innych cmentarzysk kultury przeworskiej okresu wpływów rzymskich wynika z występowania w konstrukcji tutejszych grobów bruków kamiennych i odkrycia konstrukcji interpretowanej przez Tadeusza Makiewicza jako sanktuarium cmentarne (Makiewicz 1984). Pełne efekty prac wykopaliskowych także i tego stanowiska zostały opracowane w pracy magisterskiej przygotowanej na bazie materiałów z Jego badań (Rajkowska 1982).

W roku 1980 Tadeuszowi Makiewiczowi przyznane zostało stypendium badawcze Fundacji Alexandra von Humboldta w Akademii der Wissenschaften in Göttingen. Przebywał na nim od 1 maja 1981 do 30 kwietnia 1983 roku, pod opieką naukową prof. dr Herberta Jankuhna. W trakcie pobytu stypendialnego ukończył rozprawę habilitacyjną *Formy kultu bóstw domowych na terenie Europy w starożytności* (Makiewicz 1987). W książce nawiązał do swych wcześniejszych badań prowadzonych na osadzie kultury przeworskiej w Janikowie. Odkryty tam relikw glinianego klepiska z wyrytym w centrum ornamentem stał się podstawą do rozważań zjawiska obiektów, które określał mianem glinianych ołtarzy lub palenisk ornamentowanych, mających niezwykle szeroki zasięg geograficzny oraz kulturowo-etniczny. W swej pracy udowadniał, że pomiędzy obiektami trako-dackimi a pochodzącymi z terenu kultury przeworskiej i z szeroko pojętego kręgu jastorfskiego istnieją wyraźne powiązania genetyczne, które wywieść można z kręgu kultury helleńskiej i hellenistycznej. W 1984 roku, na podstawie powyższej rozprawy, Tadeusz Makiewicz otrzymał stopień naukowy doktora habilitowanego.

Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli prof. dr hab. Kazimierz Godłowski, prof. dr hab. Bogusław Gediga i prof. dr hab. Jan Źak.

Pierwsze lata samodzielności naukowej stały się dla docenta Tadeusza Makiewicza wyzwaniem przede wszystkim natury administracyjnej. Pełnił kolejno funkcje wicedyrektora Instytutu Prahistorii UAM, następnie prodziekana Wydziału Historycznego UAM i wicedyrektora, by w końcu, przez okres dwóch kadencji, piastować obowiązki Dyrektora Instytutu Prahistorii UAM. Nie zaprzestał swej działalności naukowej, na powrót związanej z zagadnieniami przede wszystkim kultury przeworskiej. Z tym momentem Jego kariery zawodowej wiążą się wieloletnie badania wykopa liskowe stanowisk przynależnych kulturze przeworskiej, jak grupy kurhanów z Psar, pow. górowski (Makiewicz 1994; 1995; 1998a), czy bagienno-miejsca ofiarne w Słowikowie, pow. słupecki (Makiewicz 1992). Brał w tym czasie również niezwykle aktywny udział w życiu naukowym, zarówno krajowym, jak i zagranicznym, referując problematykę swych badań tak na licznych konferencjach (Fot. 2), jak również w ramach wykładów prowadzonych na europejskich uniwersytetach w Aarhus, Bambergu, Berlinie, Kilonii i Kolonii. Wszędzie tam pojawiała się problematyka związana z prezentacją dziejów terenów ziem polskich u schyłku starożytności, a w szczególności zjawisk łączących się z rozwojem społeczności kultury przeworskiej.

W 1994 roku w Wielkopolsce rozpoczęły się badania ratownicze na gazociągu tranzytowym Jamał-Niemcy, a w 1997 roku także wzdłuż trasy autostrady A2. Tadeusz Makiewicz nie prowadził już wówczas w terenie samodzielnie prac wykopaliskowych, skupiał się natomiast na ich koordynacji i konsultacji, organizując jednorazowo prace nawet kilkunastu ekspedycji terenowych działających w ramach kierowanego przez Niego zespołu (Fot. 3). Opracowywał z wielką przyjemnością materiały kultury przeworskiej tamże pozyskiwane. Szczególną rolę w Jego twórczości zajęła osada kultury przeworskiej ze stan. 35 w Konarzewie, pow. poznański, będąca niewątpliwym fenomenem w nowym poznawaniu i interpretowaniu osadnictwa oraz budownictwa społeczności kultury przeworskiej. Ogromna erudycja i wiedza pozwalały Mu dostrzec niezwykle ciekawe aspekty, jakie wnosił do nauki materiał z tego stanowiska. Wnioski zeń wyciągane prowadziły Go ku coraz to nowym wyzwaniom badawczym. Na poważnie zajął się wówczas problemem archeologii osad (Makiewicz 1998b), a przede wszystkim momentem schyłku kultury przeworskiej (Makiewicz, Skowron 2005). Ten ostatni element stał się kanwą do studiów nad obecną w przestrzeni stanowisk z przełomu okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów ceramiką antyczną (Makiewicz 2005a; 2006), jak i specyficznymi formami pochówków datowanych na ten moment dziejowy (Makiewicz, Kaczor 2005; Makiewicz *et al.* 2008) w strefie kultury przeworskiej. Łącznie badane przezeń aspekty doprowadziły Tadeusza Makiewicza do zmiany stanowiska badawczego w kwestii pochodzenia Słowian (Makiewicz 2001). Z allochtonisty stał się, podobnie jak Jego mistrz, prof. Konrad Jażdżewski, zwolennikiem teorii autochtonistycznych, udowadniając ciągłość zasiedlenia społeczności schyłku doby rzymskiej w głąb wczesnych faz średniowiecza (Makiewicz 2005b; 2008), nie dając jednak w swych rozważaniach pochopnie metryczek etnicznych. Pełnemu rozwinięciu tejże koncepcji położyła, niestety, kres choroba, która usunęła Profesora z grona aktywnych uczonych.

Profesor Tadeusz Makiewicz był bez wątpienia jednym z najlepszych znawców problematyki kultury przeworskiej. Praca w PKZ, a z nią szkoła terenowa, którą przeszedł przed karierą akademicką, spowodowała niebywałą umiejętność łączenia przezeń podejścia praktyka z szeroką wiedzą teoretyczną. Doskonali znawca materiałów, zwłaszcza ceramiki (jak sam mówił, metale nie fascynowały Go na tyle, by z pamięci wymieniać wszelkie podtypy i warianty zapinek), był jednocześnie ogromnym erudytą z nieprzeciętnym umysłem syntetycznym. Miał niewątpliwą lekkość i zdolność do stawiania śmiałych koncepcji, opartych jednak o rzetelną analizę wszelkich kategorii źródeł dostępnych dla podejmowanego przez siebie zagadnienia. Lubił poruszać się po tematach niechcianych i z punktu widzenia głównego nurtu studiów nad epoką przedrzymską, rzymską czy wędrowek ludów nieco marginalnych, które jednak w Jego ujęciu stawały się często kluczowymi dla zrozumienia ówczesnych społeczności. Nie bał się głosić koncepcji idących niekiedy pod prąd wiodącemu nurtowi badawczemu, w sposób elokwentny i kulturalny broniąc swych racji. Swobodnie i z nieukrywaną gracją poruszał się po niełatwych problemach, prezentując w sposób zwarty swe argumenty. Nie zdążył z pewnością opisać i zaprezentować wszystkiego, co ostatnimi laty aktywności zawodowej budowało sens Jego kariery naukowej. Wielu Jego nowych pomysłów, nad którymi nieprzerwanie i z uporem pracował, nie będzie już nam dane poznać. Archeologia doby rozwoju społeczeństw kultury przeworskiej poniosła wraz z odejściem prof. zw. dr hab. Tadeusza Makiewicza niepowetowaną stratę. Cześć Jego pamięci!

Bibliografia

- Borawska E. 1978: *Osada ludności kultury łużyckiej w Gniewowie (stan. 3) koło Śmigła*. Poznań (maszynopis pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Wydziału Historycznego UAM).
- Ciesielski M. 1980: *Osada ludności kultury przeworskiej w Gniewowie (stan. 3) koło Śmigła*. Poznań (maszynopis pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Wydziału Historycznego UAM).
- Karaśkiewicz A. 1980: *Osada ludności kultury łużyckiej w Gniewowie (stan. 3) koło Śmigła*. Poznań (maszynopis pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Wydziału Historycznego UAM).
- Makiewicz T. 1968: *Cmentarzysko z młodszego okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*. Łódź (maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UŁ).
- Makiewicz T. 1969: *Dalsze badania w Przywozie, pow. Wieluń*. Sprawozdania Archeologiczne 21, 103–107.
- Makiewicz T. 1970: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 17, 175–255.
- Makiewicz T. 1971: *Zagadka z Janikowa*. Z Otchłani Wieków 37, z. 3, 162–164.
- Makiewicz T. 1975a: *Osadnictwo kultury przeworskiej w rejonie Jeziora Pokoskiego* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- Makiewicz T. 1975b: *Materiały ze zniszczonego cmentarzyska kultury przeworskiej w Tucznie, koło Inowrocławia (stanowisko 3)*. Fontes Archaeologici Posnanienses 26, 125–149.
- Makiewicz T. 1977: *Gniewowo, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie. Stanowisko 3*. Informator Archeologiczny. Badania 11, 29–30.
- Makiewicz T. 1984: *Odkrycie sanktuarium cmentarnego kultury przeworskiej w Bieżynie, woj. leszczyńskie*. Sprawozdania PTPN 97–99, 55–56.
- Makiewicz T. 1987: *Formy kultu bóstw domowych na terenie Europy w starożytności*. Poznań.
- Makiewicz T. 1992: *Ein unbekannter Mooropferplatz aus der römischen Kaiserzeit in Slowikowo, woj. Konin (Grosspolen)*. Offa 47, 133–139.
- Makiewicz T. 1994: *Zagadnienie oddziaływań skandynawskich na kurhany kultury przeworskiej w świetle badań w Psarach, w woj. leszczyńskim*. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych 36/1–2, 7–8.

- Makiewicz T. 1995: *Badania cmentarzyska kurhanowego kultury przeworskiej w Psarach, gm. Jemielno, woj. leszczyńskie, stan. 40*. Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 3, 45–54.
- Makiewicz T. 1998a: *Psary, woj. Leszno*. Silesia Antiqua 38 (1996), 157–159.
- Makiewicz T. 1998b: *Haus und Hof während der vorrömischen Eisenzeit und der römischen Kaiserzeit im großpolnischen Raum*. W: A. Leube (red.), *Haus und Hof im östlichen Germanien*. Bonn [= Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 50], 237–245.
- Makiewicz T. 2001: *Problem kontynuacji kulturowej pomiędzy starożytnością a wczesnym średniowieczem w świetle nowych materiałów ceramicznych z Wielkopolski*. W: W. Mańczak (red.), *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*. Kraków, 11–18.
- Makiewicz T. 2005a: *O tak zwanej ceramice pseudośredniowiecznej*. Archaeologia Historica Polona 15/2, 169–186.
- Makiewicz T. 2005b: *W sprawie aktualnego stanu badań nad problemem kontynuacji kulturowej pomiędzy starożytnością a wczesnym średniowieczem w Polsce. Punkt widzenia autochtonisty*. Slavia Antiqua 46, 9–38.
- Makiewicz T. 2006: *Die Entdeckung einer neuen Kategorie von Keramik aus der Völkerwanderungszeit in Grosspolen*. W: W. Rüdiger Teegen, R. Cordie, O. Dörner, S. Rieckhoff-Hesse, H. Steuer (red.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit. Festschrift für Rosemarie Müller*. Berlin–New York [= Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsband, 53], 473–485.
- Makiewicz T. 2008: *Kwestia ciągłości pomiędzy starożytnością a średniowieczem w Polsce w świetle najnowszych badań językoznawczych. Refleksje archeologa*. Slavia Antiqua 49, 9–43.
- Makiewicz T., Kaczor W. 2005: *Pierwsze odkrycie grobu rowkowego z okresu wędrówek ludów w Wielkopolsce (Konarzewo, pow. Poznań ziemski, stan. 5)*. Folia Praehistorica Posnaniensia 13/14, 245–267.
- Makiewicz T., Skowron J. 2005: *Revolucja ze schyłkiem starożytności. Rezultat badań na autostradzie A-2 w Wielkopolsce*. W: *Via Archaeologica. Archeologiczne badania ratownicze w programie budowy autostrad w Polsce*. Warszawa, 70–74.
- Makiewicz T., Kaczor W., Krąpiec M., Makowiecki D., Miłosz E., Polcyn M. 2008: *Studnia – cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w obrębie kompleksu osadniczego w Konarzewie (stanowisko 5), pow. Poznań ziemski. Nowy typ cmentarzyska kultury przeworskiej*. W: J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia – Interpretacje – Hipotezy*, t. 2. Łódź, 299–355.
- Rajkowska E. 1982: *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej okresu wpływów rzymskich w Bieżyniu (stanowisko 1), gm. Krzywiń, woj. leszczyńskie*. Poznań (maszynopis pracy magisterskiej w zbiorach Biblioteki Wydziału Historycznego UAM).

DR HAB. ANDRZEJ MICHAŁOWSKI, PROF. UAM

Wydział Archeologii

Uniwersytet im. A. Mickiewicza

Collegium Historicum

ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61–614 Poznań

andrzej.michalowski@amu.edu.pl

Tradycja badań

Tradition in the research

Historia badań nad kulturą przeworską do roku 1981

History of research on Przeworsk culture until 1981

SŁOWA KLUCZOWE: kultura przeworska, dzieje badań, nazwa kultury archeologicznej, badacze

KEYWORDS: Przeworsk culture, history of research, the name of the culture, researchers

ABSTRAKT: Pierwsza część dziejów badań nad kulturą przeworską prezentuje ich rozwój w okresie od chwili rozkwitu zainteresowań prehistorycznych po publikację jej nowoczesnej definicji w V tomie *Prabistorii Ziemi Polskich*. Okres ten wyznacza moment poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące fenomenu tego zjawiska kulturowego, definiowania jego nazwy, dyskusji na temat przynależności etnicznej, a także budowy szerokiej bazy źródłowej. Prezentuje również głównych badaczy, którzy kładli podwaliny pod wiedzę o owych społecznościach, ostatecznie zdefiniowanych mianem kultury przeworskiej.

ABSTRACT: The first part of the history of the research on Przeworsk culture presents its development from the very beginning – time when the prehistoric interests started till the moment of publication its modern definition in the fifth volume of the *Prehistory of the Polish Lands*. This period marks the moment of searching for answers on this cultural phenomenon, defining its name as well as discussing its ethnicity and building source base. This period of the research concerns also presentation of the main researchers who laid the foundations of knowledge about these communities, which were ultimately defined as Przeworsk culture.

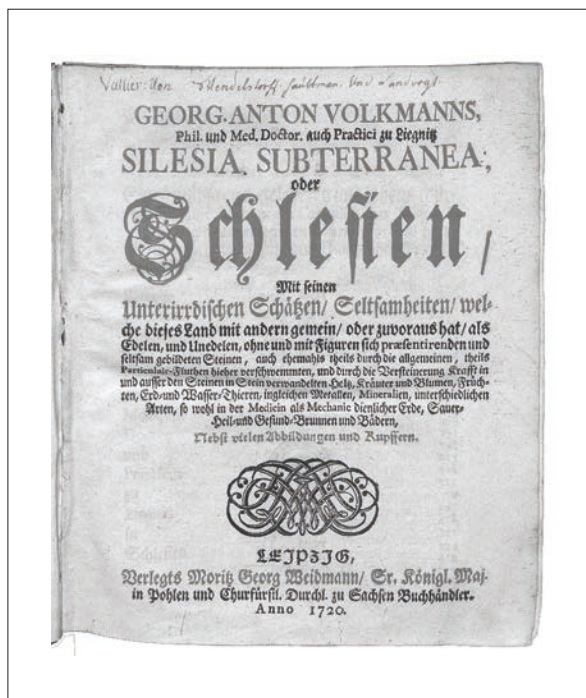
Badania nad dziejami społeczności polskiej strefy środkowoeuropejskiego *Barbaricum* między początkiem II w. p.n.e. a schyłkiem V stulecia naszej ery mają ogromną tradycję. Znaczący udział w rozwój tychże studiów wnosi wiedza o dziejach plemion, które zamieszkiwały pas Niżu Polskiego, a w wyniku zachodzących na przestrzeni ich egzystencji przesunąć, także strefę wysoczyzn południa Polski. W literaturze archeologicznej wspólnoty te definiowane są aktualnie mianem kultury przeworskiej, choć historia poznania ich dziejów rozpoczęła się jeszcze przed momentem zdefiniowania tego terminu przez Lubora Niederle (ryc. 1) w roku 1931. Nie od razu jednak stał się on głównym synonimem tego ugrupowania i zmian zachodzących na terenach objętych przypisanym mu modelem kulturowym.

Kultura przeworska stanowi jedno z najdłużej i najstabilniej funkcjonujących ugrupowań kulturowych, które w przeszłości pojawiły się na terenie ziem

Ryc. 1. Lubor Niederle (1865–1944), slawista, antropolog, etnograf, archeolog, historyk oraz artysta malarz, ojciec terminu kultura przeworska.

Fig. 1. Lubor Niederle (1865–1944), slavist, anthropologist, ethnographer, archaeologist, historian, inventor of the name: Przeworsk culture (<https://alchetron.com/Lubor-Niederle>).

Ryc. 2. Strona tytułowa książki Georga Antona Volkmana *Silesia subterranea, oder Schlesien*, w której to pracy pojawiły się jedne z pierwszych przedstawień starożytności pochodzących z czasów kultury przeworskiej.

Fig. 2. The front page of the book *Silesia subterranea, oder Schlesien* by Georg Anton Volkmann, in which appeared one of the first images of the finds from time of Przeworsk culture existence.

Ryc. 3. Wilhelm Grempler (1826–1907), odkrywca i badacz w latach 1886 i 1887 grobów książęcych z Wrocławia-Zakrzowa (Sackrau).

Fig. 3. Wilhelm Grempler (1826–1907), explorer and researcher of the prince graves from Wrocław-Zakrzów (Sackrau) ([https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Grempler#/media/File:Grempler,_Wilhelm_\(1826-1907\)2.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Grempler#/media/File:Grempler,_Wilhelm_(1826-1907)2.jpg)).

współczesnej Polski. Blisko 700 lat jej istnienia w strefie zlewni Odry i Wisły charakteryzowało się dość stabilnym rozwojem kultury materialnej tutejszych społeczności żyjących w odległym cieniu rodzącego się, dominującego i upadającego *Imperium Romanum*. Była ona jednym z ważniejszych elementów ówczesnej mozaiki cywilizacyjnej, niezwykle istotnym dla zrozumienia tych wszystkich przemian geopolitycznych, jakie doprowadziły do ukształtowania się współczesnego oblicza Europy.

Historia badań dziejów społeczności ze schyłku antyku wiąże się z oświeceniowymi zmianami jakościowymi, dążącymi do rozumowego poznania świata oraz człowieka. Skutkowały one między innymi rozwojem kolekcjonerstwa, regionalistyki i jednocześnie różnego rodzaju próbami syntetyzowania wiedzy, wpływającymi z ducha rodzącego się ówczasie encyklopedyzmu. W takim nurcie utrzymuje się niewątpliwie dzieło *Georga Antona Volkmana Silesia subterranea, oder Schlesien, Mit Seinen Unterirrdischen Schätzen Seltsamheiten, welche dieses Land mit andern gemein, oder zuvor aus hat...* Na kartach tej to pozycji praktykującego w Legnicy doktora medycyny i jednocześnie filozofii, wydanej w roku 1720 w Lipsku, poza opisami przyrodniczych walorów tejże prowincji pojawiają się także informacje o odkrywanych tamże starożytnościach, wśród których obecne są również materiały właściwe czasom kultury przeworskiej (ryc. 2).

Śląsk był niewątpliwie przodującą prowincją w dokumentowaniu ukrytej w ziemi przeszłości. Wiek XIX przynosi ze sobą odkrycia, które ukazują bogactwo dziedzictwa archeologicznego tegoż regionu z czasów

funkcjonowania tutejszych społeczności doby Imperium Rzymskiego. Kwintesencją tego nurtu ówczasnie prowadzonych amatorskich badań rodzimych starożytności jest niewątpliwie wiekopomne odkrycie w roku 1886 grobów książęcych w Zakrzowie (ryc. 3), dokonane i opisane przez Wilhelma Gremplera (1887; 1888). Informacje docierające od amatorów tego typu odkryć były skrzętnie dokumentowane w śląskich archiwach. Niestety, działania militarne prowadzone w trakcie II wojny światowej zdziesiątkowały tutejsze archiwalia (Pazda 1986: 202), pozostawiając znaczący wyłom w gromadzonych na Śląsku zbiorach i dokumentacji z badań, prowadzonych w sposób coraz bardziej naukowy. Wiele z nich przetrwało w obiegu badawczym dzięki powstającym już od początków XIX w. publikacjom, opisującym tutejsze odkrycia (np. Kruse 1819). Ten ruch amatorskiej fascynacji dziejami najdawniejszymi rozwijał się równoległe z pierwszymi naukowymi pracami archeologicznymi. Zjawisko to nie dotyczyło oczywiście wyłącznie prowincji śląskiej. Powodowało to znaczący przyrost coraz lepiej udokumentowanych odkryć ze schyłku starej i początków nowej ery.

W Wielkopolsce jednym z pierwszych „profesjonalnych” badań stanowiska przynależnego kulturze przeworskiej były prace Seweryna Tymienieckiego (ryc. 4) na cmentarzysku kurhanowym w Kwiatkowie, pow. turecki (Tymieniecki 1881), gdzie zidentyfikowany został między innymi pierwszy fragment naczyńia *terra sigillata* na ziemiach polskich. Ważny wkład we wczesne poznanie interesującego nas ugrupowania miały także amatorskie prace hrabianek Szembekównien (ryc. 5) na zlokalizowanym w ich dobrach cmentarzysku z Siemianic, pow. kepiński. Wykopaliska te, co należy tu podkreślić, sumiennie sprawozdawane były na łamach *Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego* (J. Szembekówna 1902; Z. Szembekówna 1905; 1909; 1916), znajdując się jednocześnie pod naukową kuratelą i w ścisłym porozumieniu z Bolesławem Erzepkim z Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego (Fogel 2004: 23). Profesor archeologii Uniwersytetu Lwowskiego, Karol Hadaczek (ryc. 6), komplementował w roku 1908 prace młodych odkrywczyń siemienickiej nekropolii następującymi słowami: „Panna Zofia Szembekówna [...] z podziwu godnym zapałem i wielkim zrozumieniem rzeczy od kilku lat prowadzi w Poznańskim [wykopaliska]; [...] podobnie jak jej siostra Hrabina Szeptycka położyła już zasługi około naszej nauki” (Fogel 2004: 40). Józef Kostrzewski, w swych uwagach do artykułu Zofii wydane w 1916 r., pisał: „Cmentarzysko siemianickie to pierwsze u nas systematyczne i sumiennie zbadane większe cmentarzysko z epoki rzymskiej. Kierujące pracami wykopaliskowymi

Ryc. 4. Seweryn Tymieniecki (1847–1916), prawnik, numizmatyk, współtwórca Muzeum Ziemi Kaliskiej, badacz cmentarzyska kultury przeworskiej w Kwiatkowie, pow. turecki (za: Rzepecki, Kot, Piotrowska 2016).

Fig. 4. Seweryn Tymieniecki (1847–1916), lawyer, collector-numismatist, co-founder of the Museum of the Calisia Land, explorer of the Przeworsk culture burial ground in Kwiatków, Brudzew commune (after: Rzepecki, Kot, Piotrowska 2016).

Ryc. 5. Zofia (1884–1974) i Jadwiga (1883–1939) Szebekówny, badaczki cmentarzyska z Siemianic, pow. kępiński (za: Fogel 2004).

Fig. 5. Zofia (1884–1974) and Jadwiga (1883–1939) Szebekówny, explorers of the burial ground in Siemianice, kępiński country (after: Fogel 2004).

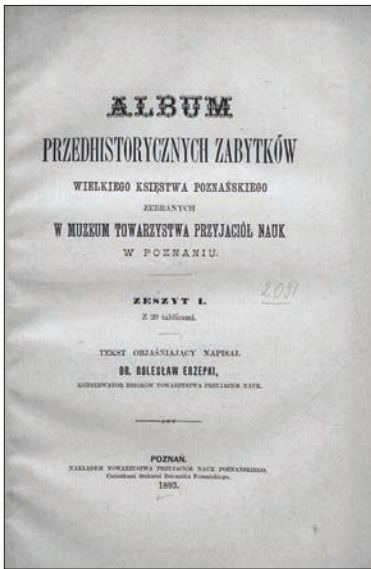

Ryc. 6. Karol Hadaczek (1873–1914), profesor archeologii Uniwersytetu Lwowskiego, członek Akademii Umiejętności, członek Towarzystwa Historycznego we Lwowie, badacz stanowiska eponimicznego dla kultury przeworskiej w Gaci koło Przeworska (za: Bulyk 2013).

Fig. 6. Karol Hadaczek (1873–1914), professor of Archaeology at University of Lviv, member of the Academy of Learning, member of the Historical Society, researcher and explorer of the eponimic site of the Przeworsk culture in Gać, near Przeworsk (after: Bulyk 2013).

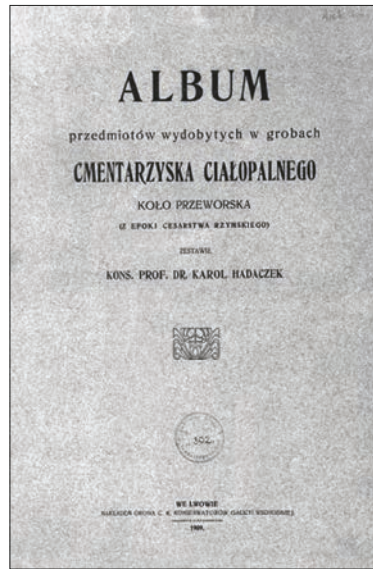
hrabianki Jadwiga i Zofia Szebekówny nie zadowolili się dorywczym odkryciem kilku grobów, lecz przeprowadziły planowe poszukiwania, rozróżniając starannie zawartość poszczególnych grobów, które zaznaczono na osobnym planie, i notując wszelkie poczynione przy rozkopywaniu spostrzeżenia [...]” (Z. Szebekówna 1916: 175).

Przełom XIX i XX wieku był jednakże końcem owej romantycznej, amatorskiej archeologii. Stawała się ona pełnoprawną nauką osadzoną na katedrach uniwersyteckich. Nastąpił wówczas moment kształtowania się jej aparatu badawczego, czego efektem były liczne publikacje naukowe, w szczególności źródłowe (ryc. 7), katalogujące materiały zarówno z bieżących odkryć, jak i archiwalnych zbiorów prywatnych, które na bieżąco starano się pozyskiwać i gromadzić w profesjonalnych placówkach muzealnych (Prinke 2015: 91). Studia źródłowe stawały się podstawą dla przygotowywanych prac o charakterze syntetycznym, kreślących aktualny stan wiedzy o opisywanych regionach. Rozpoczął się tym samym moment poznania naukowego społeczności okresu

Ryc. 7. Okładka I tomu *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, przykładu publikacji źródłowych z przełomu XIX i XX w.

Fig. 7. The front cover of the first volume of *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, as an example of the publication from turn of XIX and XX century.

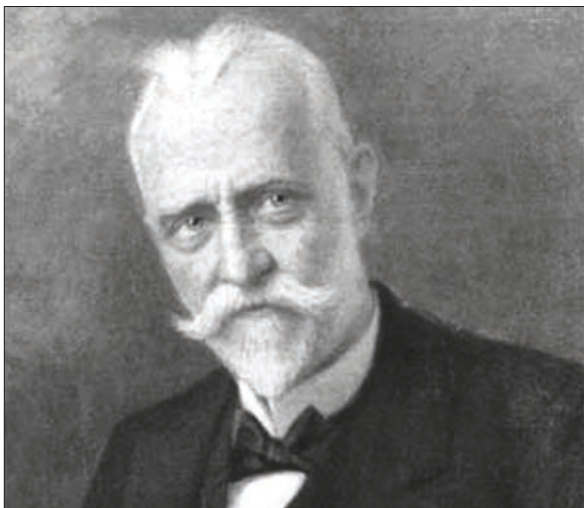
Ryc. 8. Okładka książki Karola Hadaczka prezentująca wyniki badań w Gaci koło Przeworska.

Fig. 8. The front cover of the book by Karol Hadaczek, presenting the results of the research in Gać, near Przeworsk.

Ryc. 9. Okładka książki Lubora Niederle *Rukověť slovanské archeologie*, w której po raz pierwszy użyty został termin „kultura przeworska”.

Fig. 9. The front cover of the book *Rukověť slovanské archeologie* by Lubor Niederle, in which the name Przeworsk culture was used for the first time.

Ryc. 10. Gustaf Kossinna (1858–1931), profesor archeologii Friedrich-Wilhelms-Universität w Berlinie, lingwista.

Fig. 10. Gustaf Kossinna (1858–1931), professor of Archaeology at Friedrich Wilhelm University in Berlin, linguist. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Gustaf_Kossinna#/media/File:Gustaf_Kossinna_by_Bruno-Dietrich_Sassnick.jpg).

Ryc. 11. Martin Jahn (1888–1974), profesor archeologii Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau i Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg (za: Kokowski 2004).

Fig. 11. Martin Jahn (1888–1974), professor of Archaeology at Silesian Friedrich Wilhelm University in Breslau and Martin Luther University of Halle-Wittenberg (after: Kokowski 2004).

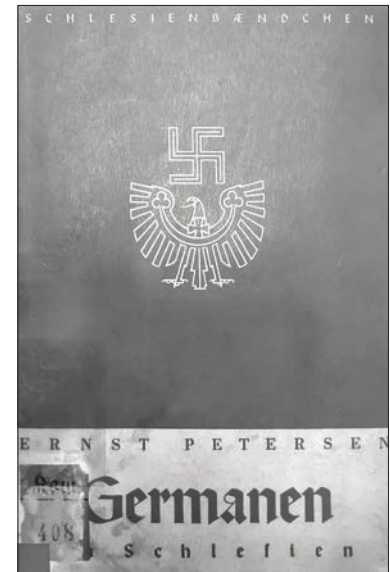
Ryc. 12. Okładka książki Kurta Takenberga *Wandalen in Niederschlesien*.

Fig. 12. The front cover of the book *Wandalen in Niederschlesien* by Kurt Takenberg.

Ryc. 13. Okładka książki Christiana Peschecka *Wandalen in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*.

Fig. 13. The front cover of the book *Wandalen in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)* by Christian Pescheck.

Ryc. 14. Okładka książki Ernsta Petersena *Germanen in Schlesien*.

Fig. 14. The front cover of the book *Germanen in Schlesien* by Ernst Petersen.

wpływów rzymskich w strefie środkowoeuropejskiej oraz czas tworzenia koncepcji na temat ich pochodzenia i rozwoju.

W latach 1904 i 1905 Karol Hadaczek przeprowadził we wsi Gać koło Przeworska prace wykopaliskowe, w wyniku których rozpoznano 180 grobów pochodzących z okresu wpływów rzymskich (Hadaczek 1909) (ryc. 8). Cmentarzysko w Gaci urosło do rangi symbolu, gdy w roku 1931 Lubor Niederle, w swojej pracy *Rukověť slovanské archeologie* (ryc. 9), na jego podstawie zdefiniował zjawisko kulturowe rozwijające się w okresie wpływów rzymskich za Karpatami i Sudetami i określił je, w sumie dość przypadkowo, mianem kultury przeworskiej, choć samo cmentarzysko nie jest specjalnie reprezentatywne dla tegoż zespołu kulturowego (Godłowski 1981: 57). Nazwa ta, choć nie od razu, stała się głównym synonimem tego ugrupowania i zmian zachodzących na terenach przezeń objętych, przyłgnęła doń, wypierając inne terminy, jakie w literaturze definiowały przynależne mu społeczności.

Sukces nazwy „kultura przeworska” wiązał się niewątpliwie z jej neutralnym charakterem. Początki profesjonalnych studiów nad tym ugrupowaniem zdominował bowiem spór o jego etniczność. Archeologia pradziejowa doby rzymskiej zawdzięcza go niewątpliwie profesorowi Uniwersytetu Fryderyka-Wilhelma w Berlinie, Gustafowi Kossinnie (ryc. 10). W myśl założeń jego metody osadniczo-archeologicznej (*Siedlungsarchäologische Methode*), zdefiniowane i wyróżnione archeologicznie prowincje kulturowe były odpowiednikami terytorialnych zasięgów konkretnych ludów (Kossinna 1911). Tereny środkowej i północnej Europy łączył on z Germanami (np. Kossinna 1896; 1919; 1934). Za nim czynili to także ci badacze, których zainteresowania naukowe objęły dzieje społeczności

zamieszkującej strefę, którą utożsamiali oni z zasięgiem siedzib plemiennych Wandali, tym samym określając rozwijające się weń zespoły mianem kultury wandalckiej. Interpretacje etniczne w niemieckiej archeologii doskonale wpasowały się w powstałą po pierwszej wojnie światowej nową sytuację geopolityczną, odpowiadając między innymi na zapotrzebowanie rodzących się w ówczesnej Europie nastrojów nacjonalistycznych. Jerzy Strzelczyk zauważa, iż taka identyfikacja dziejów była „rezultatem skombinowania wyników badań archeologicznych z jednostronną, „progermańską” interpretacją danych źródeł antycznych i absolutyzowania zasady etnicznej interpretacji źródeł archeologicznych” (Strzelczyk 1992: 40–41).

Mimo pewnego ideologicznego skażenia, w niemieckiej nauce dwudziestolecia międzywojennego nastąpił znaczący rozwój studiów archeologicznych, w tym także tych dotyczących okresu funkcjonowania kultury przeworskiej. Prym wiodli i tutaj przede wszystkim badacze związani z wrocławskim ośrodkiem archeologicznym. Szybko stali się oni jednymi z głównych znawców przemian zachodzących w tzw. „wandalskim kręgu kulturowym”, który to termin wprowadził Martin Jahn, jeden z najwybitniejszych ówczesnych znawców prahistorii Śląska i jednocześnie dziejów społeczności określanych aktualnie mianem kultury przeworskiej (ryc. 11). Doktoryzował się on w roku 1914 w Berlinie na podstawie pracy *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit. Etwa von 700 v. Chr. Bis 200 n. Chr.* Od roku 1920 był kustoszem w Breslauer Museum. Habilitację uzyskał w roku 1930 i jako Privatdozent wykładał na Uniwersytecie Wrocławskim (Schlesische Friedrich–Wilhelms–Universität zu Breslau), a od 1931 sprawował funkcję dyrektora Landesamtes für vorgeschichtliche Denkmalpflege

Breslau. Pomiędzy 1934 a 1945 r. uzyskuje Jahn profesurę na Uniwersytecie Wrocławskim. Po roku 1945 jest profesorem w Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte na Martin–Luther–Universität Halle–Wittenberg, a od 1946 zostaje dyrektorem Landesmuseums für Vorgeschichte w Halle¹.

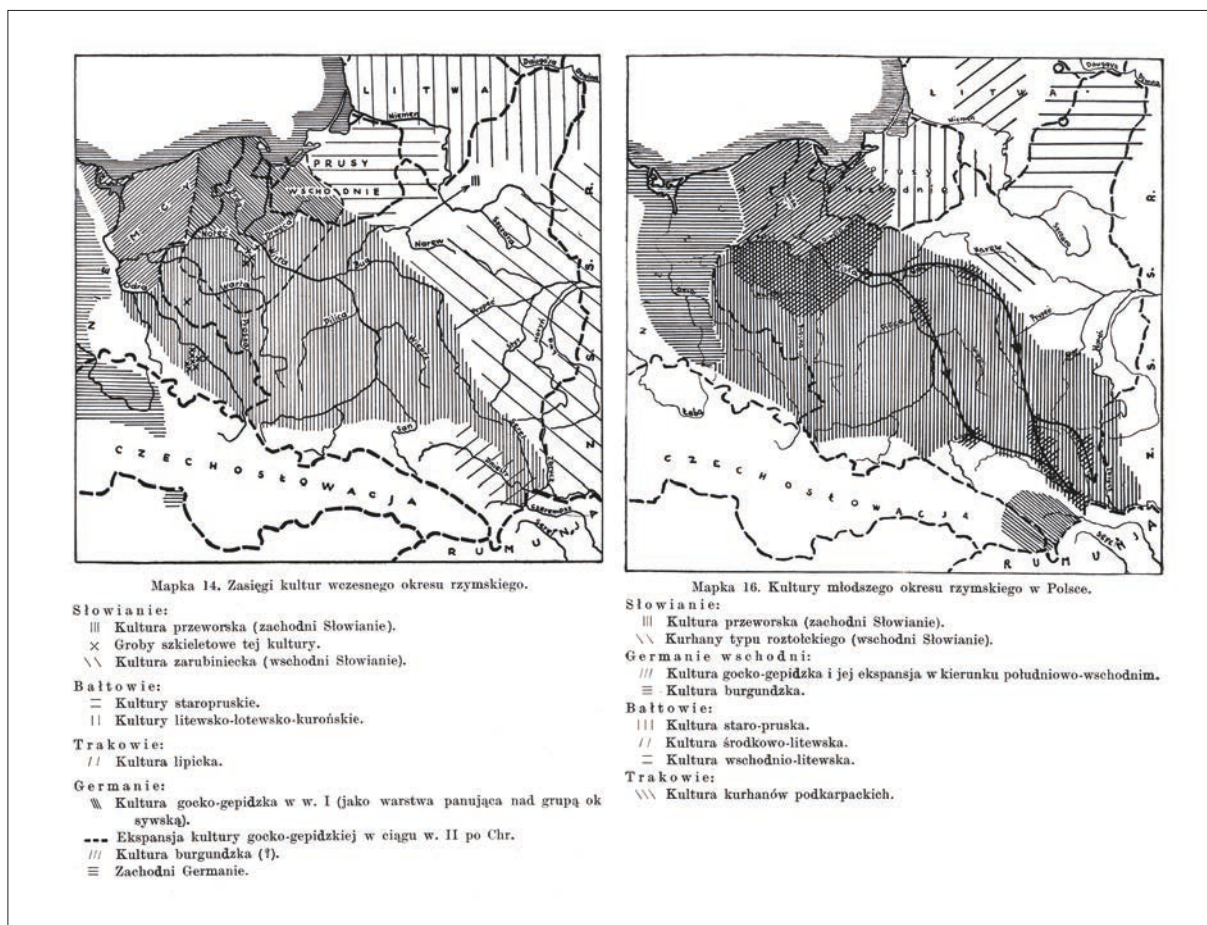
Poza Martinem Jahnem grono śląskich prahistoryków, badaczy kultury przeworskiej, tworzą niewątpliwie Kurt Takenberg, który doktoryzował się w roku 1925 na podstawie rozprawy *Die Wandalen in Niederschlesien* (ryc. 12), Christian Pescheck, autor wydanej w 1939 r. monografii

Ryc. 15. Józef Kostrzewski (1885–1969), profesor archeologii Uniwersytetu Poznańskiego (za: Minta-Tworzowska, Rączkowski 2013).

Fig. 15. Józef Kostrzewski (1885–1969), professor of Archaeology at University in Poznań (after: Minta-Tworzowska, Rączkowski 2013).

¹ [https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Jahn_\(Prähistoriker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Jahn_(Prähistoriker)).

Ryc. 16. Mapy z *Prehistorii ziem polskich* Stefana Krukowskiego, Józefa Kostrzewskiego i Romana Jakimowicza (1939–1948), gdzie w legendzie wyraźnie czytelne jest określenie etnosu kultury przeworskiej, jakie ostatecznie przyjął w swej koncepcji Józef Kostrzewski. Mimo publikacji ostatecznie w roku 1948, widać, iż przygotowywane były one jeszcze przed II wojną światową.

Fig. 16. Maps from the book *Prehistory of Polish Lands* by Stefan Krukowski, Józef Kostrzewski and Roman Jakimowicz (1939–1948), where in the legend of the map, the name of the ethnos of the Przeworsk culture is clearly seen, which was finally adopted by Józef Kostrzewski in his conception. Despite publication in 1948, it is noticeable that it was prepared before World War II.

Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus) (ryc. 13), oraz Bolko von Richthofen, badacz dziejów Germanów i Słowian, główny polemista Józefa Kostrzewskiego, także w kwestiach dziejów społeczności kultury przeworskiej (Prinke 2012). Swe miejsce wśród nich znajduje niewątpliwie również Ernst Petersen, poruszający w swych pracach (Petresen 1929; 1937) problematykę kultury przeworskiej (ryc. 14).

Bez wątpienia najbardziej charyzmatycznym przedstawicielem archeologii polskiej w okresie II Rzeczypospolitej, zajmującym się między innymi problemem kultury przeworskiej, był Józef Kostrzewski (ryc. 15). Uczeń Gustafa Kossinny, swój doktorat *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit* obronił w Berlinie w roku 1914 (opublikowany w roku 1919 jest nadal głównym źródłem dla systematyzacji materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego, także w odniesieniu do zespołów przynależnych do kultury przeworskiej). Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę jest jednym z głównych inicjatorów powstania Uniwersytetu Poznańskiego i jednocześnie jego ojcem-założycielem. Tam